

КРИМ У ГЕОПОЛІТИЦІ МИНУЛОГО ТА СУЧАСНОГО

СВІДОМЕ ІСТОРИЧНЕ ЖИТТЯ КРИМУ, ПРО ЯКЕ МИ знаємо з письмових джерел, існувало вже понад 2500 років тому. Не маю наміру викладати історію півострова, але не викликає сумніву те, що для невеликого клаптика суші (26 тис. кв. км – 4,3 відсотка території України) характерна калейдоскопічна зміна народів-пришельців та політичної влади. Незважаючи на свої невеликі розміри, Крим ніколи не був етнічно однорідним. Різкими були протиріччя між південно-східною приморською та гірською частинами з одного боку та північною, степовою, з іншого. На півдні мінялися осілі народи: греки, італійці, турки; на півночі скіфи, гунни, хозари, печеніги, половці, монголо-татари. Крим був у недалекому гінтерланді великим кордоном між цивілізаціями Європи та Азії. І європейські, навіть дуже європейські вкраплення (ренесансні генуезці) не змогли нічого змінити. Крим був форпостом Азії до кінця XVIII ст.

Два з половиною тисячоліття дали історії та геополітиці значний аналітичний матеріал, який, на мій погляд, при узагальненні дозволяє дійти до семи синтетичних висновків:

1. Крим, що простягся далеко в Чорне море давно став ключем до нього; хто панує у Криму, той має можливість (особливо при сучасних військово-технічних засобах) контролювати і шантажувати прибережжя країни;

2. Крим, що широко розкинув свої береги на схід та захід, дає можливість блокувати і шантажувати землі континентальної України. Якщо уявити, що розпростерта з заходу на схід Україна лежить «животом» на півдні, то Крим може бути багнетом, здатним у будь-яку мить «розпороти» її.

3. Крим сам собою із своїми мізерними економічними і людськими ресурсами не здатним відігравали будь-яку самостійну політичну роль (так було майже завжди), але у руках будь-якої імперії перетворюється у дуже небезпечну для оточення півострівну збройну базу з великим стратегічним значенням.

4. Крим ніколи ніхто не приєднував мирним шляхом його завжди завойовували криваво, крім України.

5. Сучасний Крим не є етнічною автономією, навіть не територіальною (у повному розумінні цього слова), а геополітичною автономією з панівною антиукраїнською російсько-шовіністичною верхівкою.

6. Щоб вижити в економічному плані, Крим мусив мати біля себе чи за собою територію, яка б його годувала. Крим ніколи не мав самозабезпечення, навіть живе на українській Дніпровій воді. Маючи колись розвинену туристсько-курортну індустрію, він завжди мусив бути на чийомусь утриманні.

7. Крим сам по собі ніколи не був і не міг бути проблемою. Він завжди був складовою, правда, суттєвою складовою частиною геополітичної чорноморської проблеми, яка з різних боків — турецького, російського — виглядає інакше. Нас же цікавить, як виглядає вона з українського боку.

Спробую розглянути ці сім висновків на конкретному геополітичному та історичному матеріалі. Розпочну з останнього.

Чорноморська проблема виникала тоді, коли до басейну Чорного моря починала пробиватися й перетворювалася у панівну котрась з імперських держав. Чому саме до Чорного моря та його півострівної бази у Криму? Чорне море, зокрема його північне побережжя, ще два з половиною тисячоліття тому почало перетворюватися в одну з тих брам між Азією та Європою, якою протікали неймовірні багатства, пов'язані з торгівлею головно предметами східної і частково західної розкоші — кольоровими тканинами, різними пахощами, бурштином, склом, металевими виробами тощо, а перш за все торгівлею рабами із Заходу і Сходу та зерном з України. Бажання оволодіти контролем над цією прибутковою торгівлею, скажімо, у розвиненому середньовіччі продикували намагання імперій оволодіти Кримом.

Чорноморську проблему у минулому (та й тепер) можна було вирішити двома способами: або встановивши в цілому басейні панування однієї імперії, для якої Крим зберігав би значення подвійного гарантійного ключа для моря і для суші, або утримувати на морі і на побережжі систему рівноваги без панівної нації і без панівної імперії. У минулому було випробувано зі шкодою для всіх активних і мимовільних учасників завоювань лише перший – імперсько-імперіалістичний варіант.

Османська імперія у першій половині XVI ст. зробила Чорне море своїм внутрішнім. Тоді турки панували на морі й на суші, перетворивши васальне Кримське ханство у послухного слугу, відділивши від нього найкращу і найродючішу південнобережну частину, пробуваючи (на що вже в імперії не вистачало сил або вистачало їх ненадовго) здійснити наступ на сході у напрямі Астрахані і на заході у напрямі Львова: у той час турки майже на 30 років опанували Поділлям.

Однак несподівано, незважаючи на турецьке панування, чорноморська проблема віджила. Україна в особі козацтва не погодилася з турецькою монополією. Починається повільне просування українського населення спершу на Правобережжі, а потім на Лівобережжі на південь. А над морем та на його південному побережжі запалили турецькі фортеці й міста: Крим став об'єктом морських і сухопутних (через Перекоп і Арабат) походів козацтва.

За вирішення проблеми єдиного панування на суші й на морі взялася Російська імперія. З кінця XVIII ст., спираючись на захоплений у Туреччині півострів (ліквідувавши Кримське ханство) та на східне побережжя Чорного моря (теж очищене від турків та їх прихильників) руками чорноморських козаків Росія почала власну чорноморську гру. Але Чорне море кінця XVIII–XIX ст. це вже не те море, що було у XIV–XV ст. Торговельні шляхи змістилися, торгівля здрібніла. І хоча Одеса як південна брама була дуже потрібна імперії, але все робилося для того, щоб Чорне море і Крим стали лише базою для подальших завоювань. Перед Росією виринула середземноморська проблема не без бажання загарбати Босфор і Дарданелли, хоча ці протоки були не лише у турецьких руках, а й під захистом західноєвропейських інтересів.

За т. зв. радянські роки ця проблема не змінилася. Після Другої світової війни все чорноморське побережжя, крім південного турецького, опинилося в російських, але вже червоних руках. Чорноморський флот Росії і без захоплення проток (бо промосковське комуністичне повстання у Греції після Другої світової війни не вдалося) опинився у Середземному морі.

Отже, зрозуміло, чому Чорноморський флот не міг і досі не може бути в руках України, поки вона не зміцніє як держава. Чорне море і надалі перебуває у сфері імперських інтересів Росії. Тому підкреслюю, що без руйнування Російської імперії – виокремлення з неї незалежних національних держав (а ми недавно бачили, з якою жорстокістю Росія втримала у руках абхазько-грузинську ділянку Чорноморського побережжя), малоймовірно, щоб Чорноморський флот міг перейти до України. Крім того, без міжнародного тиску того ж ґатунку, який здійснювався і здійснюється на Україну у зв'язку з атомною зброєю. Чорноморський флот поки що важко знищити, щоб у басейні запанувала рівновага і взаємоконтрольована чорноморськими країнами безпека. Навпаки, для Росії вже підготовлена і гарантована Сполученими Штатами роль жандарма Євразії. У таких умовах зникає надія на звільнення гноблених Росією народів чорноморсько-кавказького регіону, на розвал імперії, на безболісне і реальне повернення Криму Україні. Крим як військово-політична база необхідний Росії для шантажу України, панування на Чорному морі та для відновлення впливів у Східному Середземномор'ї незалежно від того, який вона матиме колір червоний, білий чи коричневий.

Повертаючись до шостого висновку, хочу ще раз нагадати, що Крим постійно потребує ближчих чи дальших, які б його утримували. Ще в античний період Греція змушена була підхарчувувати свої колонії у Таврії, щоб колоністи не вимерли з голоду. Степовий Крим ніколи не був здатний утримувати нестепову зону. Тому для турецької частини Криму зерно йшло з-поза Криму, а Кримське ханство вело мілітаризований спосіб життя: культивувало військове мистецтво високого і безжалісного для самих татар ґатунку; виробило тактику, розраховану на полювання за людьми та на здобичництво; вимагало від Литви, Польщі, Московії подарунки – «упоминки»;

надавало військову силу тим, хто більше платив: полякам, москови-там та й українцям (без татарських загонів, оплачених грішми та ясиром, думається мені, не були б можливі перемоги Богдана Хмельницького над поляками). Лише у такий спосіб ханство могло існувати. У другій половині XVIII ст., коли можливості військових походів були зведені нанівець, Кримське ханство підупадає і його можна було добити без будь-яких зусиль, особливо тоді, коли було ліквідовано турецьку владу у Північному Причорномор'ї.

Хоча етнічний склад населення Криму протягом останнього сторіччя кардинально змінився, однак паразитарний спосіб вирішення економічних проблем не здатного на самозабезпечення Криму не змінився, а ще більше посилювався, бо сучасний Крим не відіграє і ніколи не буде відігравати помітної транзитної ролі у міжнародній торгівлі. Тому він смочає соки з України, як, наприклад, Дніпрову воду, яка запліднила напівпустельні степи, та живиться українською електроенергією. Панівна паразитична «еліта» Криму шантажує одночасно Україну і Росію, бо це її єдиний спосіб вижити. І коли б не корумпований Київ (бо частка здобутого шантажем повертається у кишені київських можновладців), то Крим можна було б змусити припинити політику шантажу і паразитування. Є й історичні приклади. Коли у другій половині 1918 р. т. зв. самостійний Крим (а насправді буферне утворення білої Росії) намагався силою захопити три повіти степової України, що раніше належали до Таврійської губернії, то гетьманська Україна провела харчову блокаду Криму, незважаючи на набагато нестабільніші, ніж тепер, часи. Тоді кримчани змушені були усунути від влади уряд генерала Сулькевича, а новий уряд на чолі з караїмом Кримом негайно розпочав переговори про входження Криму до складу Української держави, щоправда, із збереженням певних автономних прав. (До речі, сучасні кримознавці чомусь замовчують цей факт політичної та військової інтеграції Криму в Україну у 1918 р.)

Повернуся до тези про неможливість існування політично самостійного Криму.

Крим практично завжди був у складі конвою котроїсь імперії. Сьогодні його панівна верхівка вирішує, за яку ціну і чийм васа-

лом статті, а тим часом Україна платить Криму за зраду «упоминки». Чи Росія захоче платити йому за т. зв. патріотизм, порушуючи угоди про недоторканість кордонів, що їй поки що не вигідно?

Одночасно тут виникає ще одне запитання: чи взагалі будь-якій державі потрібен васалітет верхівки, яка заради власного панування порушує права людини і народів? Чому в небезпечному для України сусідстві повинно існувати вогнище заколоту, державної зради, базар, на якому продають і людей, і територію?

Справа Криму, незалежно від її штучного загострення, є внутрішньою справою України; стосовно Криму не існують жодні міжнародні чи міждержавні угоди. Ми знаємо, яку велику увагу, може, і лицемірну, звертає міжнародне співтовариство на захист прав меншин. Київ повинен застосувати всі доступні засоби для того, щоб захистити і гарантувати права двох дискримінованих національних меншин Криму — української та кримськотатарської. Нині існує низка причин і умов для того, щоб нарешті покінчити з фарсом сучасної кримської автономії і забезпечити усім жителям Криму єдині права Української держави, і в цьому нас підтримає міжнародне Співтовариство, яке зацікавлене у стабільності держав, що виникли на руїнах СРСР. Таким чином, є обґрунтовані світовим досвідом причини для ліквідації загрози Україні, оскільки сьогоднішній Крим, як частина Української держави, діє проти України. І міжнародна співдружність безумовно (незважаючи на часті прояви фарисейства) підтримає заходи верховної української влади. Принаймні Київ має всі підстави вимагати міжнародного розуміння української акції, спрямованої на наведення порядку у своїй державі.

Про багнет, скерований в Україну, я вже згадував. Сьогодні це Чорноморський флот. В умовах культивування великодержавних амбіцій Росії, чому сприяє й велика американська нація, вороже настроєна до волелюбних змагань народів колишнього СРСР, передача флоту Україні була і є фікцією-гаслом, яким жонгливали дуже недалекоглядні псевдополітики. У червні 1993 р. виникли сподівання, що Україна може зайняти належне місце у Чорноморській економічній співдружності, до якої входять майже всі держави Чорноморського басейну (крім Греції та Болгарії — остання,

щоправда, посилає спостерігача), але швидко ці надії зникли, бо особи, відповідальні за зовнішньоекономічну і зовнішньополітичну діяльність України, чорноморською проблемою не займаються, начеб почувли звідкілясь грізний оклик: «Не смій!». Без українського ж активного вкладу в діяльність Парламентської асамблеї країн Чорноморської співдружності ця співдружність ледве чи вийде з анемічного стану. А єдина Чорноморська асамблея держав — економічна і політична могла б обґрунтовано висунути вимогу демілітаризації Чорного моря і повної ліквідації такого монстра світового масштабу, яким поки що є Чорноморський флот. Може, Україна разом з іншими державами Причорномор'я нарешті проявить хоча б одну здорову міжнародну ініціативу в ім'я безпеки власної держави та цілого регіону? Бо без міжнародного натиску плани демілітаризації Чорного моря здійснити неможливо.

У Криму щораз частіше лунають провокаційні вимоги про виведення українських військ з його території. У мене немає великих ілюзій щодо українськості цих військ, але, як бачимо, на сьогодні Кримський корпус є єдиним гарантом звичайного громадянського ладу і безпеки в Криму. Тому наші вороги хочуть його вивести, щоб Крим остаточно зайняв своє місце у задуманому Московою ланцюгу східно-південно-західного мілітарно-заколотницького оточення України (Донбас—Крим—Новоросія—Придністров'я—Закарпаття) як одна з найважливіших ланок цього ланцюга.

Хочу повернутися думкою на кілька століть назад. Відомо, яке лихоліття приносили Україні татарські напади. Вони були не лише рацціями за живим товаром, але й засобом політичного тиску, і Польсько-Литовська держава практично не вживала жодних заходів для захисту південно-східних кордонів. Воювали магнати, обороняючи свої латифундії і своїх підданих. Воював український народ, і найважливішим засобом його самооборони була Запорозька Січ. Польські володарі (за окремими винятками) українського народу не шкодували, а ясир з України став відкупом для польських земель. У періоди козацьких повстань поляки намагалися спонукати Крим до походів в Україну. Так трапилося під час повстання Богдана Хмельницького, коли він змушений був піти на Переяславський договір через те, що кримський хан із союзника

(за гроші) перетворився у нашого ворога, бо поляки дали більше. У складі «кліщів» Польщі та Криму, що стискали Україну, хан відіграв ганебну роль.

Сьогодні Росія знову намагається використати фігуру геополітичних «кліщів», щоб затиснути Україну між північною та південною її частинами. Роль південного важеля вже відіграє Крим. Колись козаки проти «кліщів» Польща-Крим застосували військову силу. Цю історичну лекцію добре засвоїла Центральна Рада, кинувши 1918 р. кримську групу полковника Болбочана на форсування Сивашу, захоплення Симферополя і Бахчисараю. І коли Болбочан з'явився у Криму, Чорноморський флот одразу ж підняв синьо-жовтий прапор. Може, варто вчитися в історії минулого, щоб не робити помилок сьогодні?

Функція Криму як ключа до континентальної України дуже добре (про що наші історики чомусь не згадують) розуміли революційні французи (плани французького міністра закордонних справ часів Конвенту Лебрена, агента Директорії Муасонюра 1792–1798 рр.). Розподіл Росії вони передбачали розпочати з півдня із захоплення Криму та проголошення незалежності Української козацької республіки. Пізніше французи забули заповіт предків, вперто, до отупіння, підтримували білі і червоні російські режими проти України. Виходить, історію не читають і геополітику не вивчають не лише в Україні, але й на Заході.

Завершуючи тему, в якій відбивається одне з кардинальних питань внутрішньої та зовнішньої політики України, очевидно, проукраїнської, а не антиукраїнської, що з таким успіхом культивується у сучасній Україні, хоча загострити увагу на шляхах виправлення тих помилок у внутрішній та зовнішній політиці стосовно Криму та чорноморської проблеми, які нагромадилися протягом останніх двох-трьох років і антидержавна сутність яких особливо помітна з погляду геополітичного становища України.

У ділянці внутрішньої політики необхідно:

1. Ліквідувати всіма засобами, визначеними світовою практикою, заколотницьке вогнище, яке прибрало форму російської шовіністичної автономії (це єдине не фальшиве) та перетворилося не лише в знаряддя переслідування національних меншин, але

й ланку антиукраїнського східно-південно-західного ланцюга в політично-мілітарному плані. Розробляючи ці заходи, верховній владі України необхідно заборонити всі організації, діяльність яких суперечить законодавству України, і ліквідувати російські військові бази в Криму.

2. Гарантувати безпеку та повноцінний розвиток громадсько-політичних організацій та культурних установ української меншини Криму, створюючи умови для повернення українського населення до української культури шляхом організації шкіл усіх рівнів, включаючи вищі, встановивши підвищені стипендії для обдарованих; забезпечити розвиток українських засобів масової інформації.

3. Підтримувати повернення кримсько-татарського населення на кримські землі, розвиток національної культури народу, гарантувати представницькі функції та повноваження органів місцевого самоврядування кримсько-татарському Меджлісу на всіх територіях, де встановиться більшість кримсько-татарського населення.

4. Жорсткими економічними заходами і безкомпромісною боротьбою з корупцією позбавити панівного становища правлячу верхівку Криму, яка шляхом шантажу і культивуванням утриманства та небажання працювати перешкоджає основній масі населення Крима повернутися до щоденної праці.

У діялнці активної зовнішньої політики необхідно:

1. Шляхом співпраці з державами Чономорського регіону добитися демілітаризації Чорного моря з ліквідацією Чорноморського флоту як порушника рівноваги у Чорноморському та Середземноморському регіонах і потенційного чинника відродження агресивної імперіалістичної політики в дуже легкозаймистих пунктах великого кордону між цивілізаціями Європи та Азії.

2. Допомогти народам Чорноморсько-кавказько-каспійського регіону (включаючи кубанських та північнокавказьких українців) здобути повну рівноправність у межах справді демократичної Росії, якщо вона буде створена, або, згідно з їхніми національними прагненнями, повну незалежність та самостійність.

Саме таку внутрішньо- і зовнішньополітичну діяльність диктують Україні вимоги її безпеки та незалежного розвитку, заклики «партнерства в ім'я миру».

Післяслово. У основу доповіді покладено доповідь на Міжнародній науковій конференції «Кримські татари: історія та сучасність. (До проголошення депортації кримсько-татарського народу)», проведеної Інститутом національних відносин і політології та Інститутом сходознавства ім. А.Ю. Кримського 13–14 травня 1994 р. Збірник матеріалів конференції мав з'явитися «якнайшвидше», але досі не побачив світу. Зрештою, його мали надрукувати невеликим тиражем. Тому це дало мені право опублікувати статтю з незначними змінами у журналі «Державність». За час, що минув від травня 1994 р., особливих змін у геополітичному становищі Криму не відбулося. Кривава розправа Росії з чеченською нацією у Північно-чорноморсько-північнокавказькому регіоні підтверджує зроблені мною висновки. Чорноморський флот під командуванням Росії й далі є засобом окупації Півдня України. І останнє. Від того, що Олександр Мороз очолив Парламентську асамблею країн Чорноморської економічної співдружності, ця співдружність не вийшла із стану летаргічної сплячки.